mgr. Kateryna Laidler

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt. „Phonological adaptation of English loanwords into Russian. Established versus online loans"
(„Fonologiczna adaptacja zapożyczeń angielskich w języku rosyjskim. Pożyczki utrwalone I dokonywane w czasie rzeczywistym")

Niniejsza rozprawa doktorska zajmuje się ważnym, interesującym i do tej pory w niewielkim stopniu zbadanym zagadnieniem fonologicznej adaptacji zapożyczeń z języka angielskiego do rosyjskiego.

Zapożyczenia od zawsze stanowią istotny sposób wzbogacania zasobów leksykalnych wszystkich języków świata w różnych okresach ich historii. Jest to uzasadnione, ponieważ żadne społeczeństwo nie rozwija się w całkowitej izolacji, lecz podlega zewnętrznym wpływom, w tym również językowym. Popularność współczesnej kultury brytyjskiej i amerykańskiej, jak również wiodąca pozycja USA w takich obszarach, jak technologia, ekonomia czy polityka, sprawiły, że język angielski, często nazywany światową *lingua franca*, stał się najczęstszym źródłem zapożyczeń leksykalnych dla wielu, a może nawet dla większości języków. Innymi słowy, w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat mamy do czynienia z globalną ekspansją angielszczyzny, zarówno jako najczęściej przyswajanego języka obcego, jak i największego dawcy zapożyczeń. Język rosyjski jest pod tym względem podobny do pozostałych, ponieważ liczba używanych w nim angielskich pożyczek jest znaczna i stale wzrasta.

Należy również odnotować duże zainteresowanie językoznawców tematyką adaptacji zapożyczeń, w tym ich właściwości fonologicznych, jakie rozwinęło się w ciągu ostatniego ćwierćwiecza. Proponowane są nowe modele i koncepcje teoretyczne mające na celu objaśnienie modyfikacji fonologicznych, jakim podlega forma tych wyrazów w procesie ich natywizacji przez język docelowy. W podstaw tego trendu leżą dwie przyczyny. Po pierwsze, nowo powstające modele teoretyczne wyposażają naukowców w skuteczniejsze narzędzia służące szczegółowemu badaniu i wszechstronnej analizie zjawiska adaptacji zapożyczeń. Drugą istotną przyczyną jest fakt, że fonologia zapożyczeń rzuca cenne światło na działanie synchronicznych procesów fonologicznych w języku pożyczkobiorców oraz pozwala odkryć jego nieznane dotąd aspekty.

Wobec tak znacznego miejsca, jakie adaptacja wyrazów zapożyczonych zajmuje w obecnych badaniach fonologicznych, zaskakujący jest fakt, jak niewiele prac poświęcono

analizie tego zjawiska w języku rosyjskim. Choć pożyczki leksykalne z języka angielskiego do rosyjskiego zostały dość wyczerpująco opisane z punktu widzenia ich właściwości morfologicznych, graficznych i semantycznych (np. Aristova, 1978; Lychyk, 1994; Maximova, 2002; Proshina & Ettkin, 2005; Dyakov, 2001/2012; Alyumina & Nagel, 2020 etc.), ich adaptacja na płaszczyźnie fonetycznej i fonologicznej nie została dotąd zbadana w należytym stopniu. Większość istniejących analiz tego zjawiska ma powierzchowny charakter i w najlepszym wypadku proponuje jedynie bardzo ogólny przegląd możliwych scenariuszy adaptacyjnych (Shimomura, 1956; Benson, 1959; Janurik 2010 etc.). Natomiast prace oferujące bardziej wnikliwy wgląd w omawiany obszar języka są niejednokrotnie przestarzałe i nie odzwierciedlają odpowiednio współczesnych tendencji adaptacyjnych i nowych ujęć teoretycznych (np. Holden, 1980).

Niniejsza praca stawia sobie dwa główne cele: opisowy i teoretyczny. Przedstawiamy w niej wieloaspektową i pogłębioną analizę mechanizmów leżących u podstaw adaptacji wybranych angielskich spółgłosek i samogłosek, które nie występują w języku rosyjskim, oraz badamy istotne implikacje teoretyczne wynikające ze zgromadzonego materiału. Dane te można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza z nich obejmuje utrwalone zapożyczenia zamieszczone w *„Słowniku anglicyzmów w języku rosyjskim"* Dyakova. Druga grupa danych pochodzi z nowatorskiego eksperymentu przeprowadzonego przez autorkę dotyczącego adaptacji w czasie rzeczywistym (w trybie *online*) kilkudziesięciu angielskich wyrazów przez 41 rodowitych użytkowników języka rosyjskiego nieznających języka angielskiego. Badanie eksperymentalne daje istotny wgląd w percepcję słów angielskich przez rosyjskich odbiorców w procesie adaptacji. Z drugiej strony, ugruntowane zapożyczenia często ujawniają wpływ różnych innych czynników, takich jak ortografia, rodzaj akcentu źródłowego, czas i różnorodne kanały zapożyczeń. W niniejszej pracy badamy oba typy pożyczek oraz definiujemy główne schematy asymilacji ujawniające się w każdej z tych grup. Dzięki ich porównaniu zyskujemy cenną i wieloaspektową wiedzę na temat złożonych mechanizmów procesu natywizacji. Według naszej wiedzy jest to pierwsza praca, oparta na bogatym zbiorze znanych i zupełnie nowych danych dotyczących rosyjskich anglicyzmów, badanych w świetle najnowszych modeli analitycznych.

Kluczowe schematy adaptacyjne przedstawione w niniejszej pracy zostały poddane analizie formalnej w ramach teorii optymalności (OT) (Prince & Smolensky, 1993; McCarthy & Prince, 1995). Zastosowany model oferuje doskonałe narzędzie służące teoretycznej interpretacji faktów związanych z adaptacją zapożyczeń poprzez zastosowanie zasad i ograniczeń (ang. *constraints*) funkcjonujących w fonologii języka docelowego.

Wykazujemy, że nie ma potrzeby postulowania odrębnego komponentu w fonologii obejmującego zapożyczenia, zaś niejednakowy przebieg wielu adaptacji można przypisać różnemu rankingu tego samego zestawu ograniczeń stosowanego przez osoby dokonujące adaptacji. Udowadniamy, że analiza głównych scenariuszy natywizacji pozwoliła na pozytywną weryfikację najważniejszych założeń i narzędzi opisowych teorii optymalności.

W rozprawie przedstawiono i poddano weryfikacji także najważniejsze propozycje teoretyczne mające na celu określenie i wyjaśnienie mechanizmów leżących u podstaw modyfikacji zapożyczeń, które zachodzą w trakcie przystosowania obcych wyrazów do systemu dźwiękowego języka zapożyczającego. Biorąc pod uwagę złożoność tego procesu, nie dziwi, że takim czynnikom jak fonologia, percepcja czy ortografia, przypisuje się odmienną rolę w różnych koncepcjach. Aktualna debata na temat charakteru adaptacji wyrazów zapożyczonych skupia się na trzech głównych podejściach. Zgodnie z modelem aproksymacji fonologicznej (np. Paradis & LaCharité, 1997), modyfikacje segmentalne mają miejsce w komponencie fonologicznym. Natomiast podejście aproksymacji fonetycznej (np. Peperkamp & Dupoux 2002; Boersma & Hamann 2009) podkreśla kluczową rolę percepcji w tym procesie, zaś zwolennicy modeli fonetyczno-fonologicznych (np. Silverman 1992) twierdzą, że adaptacja zapożyczeń zachodzi zarówno na poziomie percepcji, jak i w fonologii.

Autorka przeprowadziła szczegółową analizę zgromadzonych danych językowych w świetle powyższych teorii, wykazując, że żaden z uwzględnionych w pracy modeli adaptacji fonologicznej proponowanych w literaturze przedmiotu nie jest w stanie wyjaśnić w sposób adekwatny skomplikowanych i obarczonych dużą wariantywnością faktów dotyczących właściwości rosyjskich anglicyzmów, zarówno utrwalonych, jak i dokonywanych w czasie rzeczywistym. Udowodniła, że w tym procesie znaczącą rolę pełni zarówno system fonologiczny języka rosyjskiego, jak i mająca często podłoże fonologiczne percepcja głosek angielskich przez osoby rosyjskojęzyczne oraz ortografia i konwencje przyjęte w transliteracji zapisu łacińskiego na cyrylicę. Zaproponowała własne podejście do adaptacji zapożyczeń, w którym główną rolę odgrywa komponent fonologiczny pełniący rolę filtra dla wejściowych angielskich struktur fonetycznych i ortograficznych, jak również uczestniczący w ich percepcji przez rodzimych użytkowników języka. Taka koncepcja, oparta na bogatym materiale językowym rosyjskich anglicyzmów stanowi novum teoretyczne w badaniach nad adaptacją zapożyczeń. Musi jednak w przyszłości zostać zweryfikowana przez analizę również innych zapożyczeń.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Rozdziały 1, 2 i 3 stanowią podstawę teoretyczną dla pozostałych części pracy. Natomiast rozdziały 4 i 5 mają charakter badawczy i zawierają szczegółową analizę procesu adaptacji wybranych spółgłosek i samogłosek w rosyjskich anglicyzmach oraz ich teoretycznych konsekwencji.

Rozdział 1 rozpoczyna się zwięzłym zarysem historii wpływów leksykalnych języka angielskiego na rosyjski w różnych okresach czasu, ilustrowanym licznymi przykładami anglicyzmów, które weszły do języka rosyjskiego. Następnie przedstawiono definicję i klasyfikację zapożyczeń językowych, a także omówiono główne przyczyny i czynniki leżące u ich podstaw. Na koniec zaprezentowano, krótko scharakteryzowano i zilustrowano adaptację pożyczek na płaszczyźnie graficznej, semantycznej, morfologicznej i fonologicznej.

Głównym celem rozdziału 2 jest omówienie najistotniejszych faktów dotyczących systemów dźwiękowych języka rosyjskiego i angielskiego, jak również porównanie wybranych procesów fonologicznych zachodzących w obu tych językach. Ustalenie najważniejszych podobieństw i różnic pomiędzy nimi jest kluczowe dla interpretacji danych w analitycznej części pracy. Rozdział rozpoczyna opis inwentarzy fonemów omawianych języków, a następnie przedstawia najważniejsze procesy fonologiczne, takie jak asymilacje pod względem dźwięczności, miejsca i sposobu artykulacji, elizja, epenteza oraz redukcja samogłosek, mających istotne znaczenie dla adaptacji anglicyzmów w języku rosyjskim badanych w rozdziałach 4 i 5. Kolejnym ważnym celem rozdziału jest przedstawienie głównych założeń i narzędzi opisowych teorii optymalności, w ramach której przeprowadzono analizę danych językowych.

Rozdział 3 prezentuje najważniejsze współczesne teoretyczne modele adaptacji zapożyczeń. Rozpoczyna się przedstawieniem koncepcji aproksymacji fonologicznej, zgodnie z którą proces natywizacji jest traktowany jako część produkcji fonologicznej. Następnie przechodzimy do fonetycznej teorii asymilacji zapożyczeń opartej na percepcji, czyli Psycholingwistycznej Teorii Adaptacji Zapożyczeń i dwukierunkowego modelu przetwarzania języka. Na koniec przedstawiono krótko propozycje opowiadające się za połączeniem percepcji i produkcji fonologicznej w tym zjawisku.

Rozdział 4 omawia adaptację wybranych angielskich spółgłosek nieobecnych w zasobie fonemicznym języka rosyjskiego, na podstawie wzorców zidentyfikowanych w utrwalonych zapożyczeniach oraz wyników eksperymentalnego badania ich natywizacji w czasie rzeczywistym. Cztery wybrane spółgłoski, czyli /h/, /d͡ʒ/, /θ/ and /ð/, zostały najpierw poddane analizie w utrwalonych zapożyczeniach. W dalszej kolejności zaprezentowano i

omówiono schematy ich adaptacji w trybie *online* przez rodowitych użytkowników języka rosyjskiego, a następnie zestawiono dwie grupy danych i sformalizowano ich opis w ramach teorii optymalności. Wreszcie istotne fakty dotyczące adaptacji badanych spółgłosek zostały skonfrontowane z założeniami wybranych koncepcji adaptacji zapożyczeń, omówionych w rozdziale 3.

Rozdział 5 poświęcony jest trzem wybranym angielskim monoftongom, czyli: /ɒ/, /ɜ:/, /æ/, w zapożyczeniach utrwalonych i zapożyczeniach w trybie *online*. Wyboru samogłosek dokonano kierując się ich brakiem w języku docelowym. Organizacja rozdziału 5 jest podobna do poprzedniego. Najpierw zbadano adaptację każdego z problemowych segmentów w ugruntowanych zapożyczeniach i podjęto próbę identyfikacji czynników, które mogły mieć wpływ na ich formę fonologiczną i fonetyczną. Następnie zaprezentowano i omówiono wyniki eksperymentu adaptacji *online* oraz porównano je z danymi, które uzyskano podczas badania utrwalonych zapożyczeń. W dalszej kolejności przedstawiono opis głównych schematów adaptacji trzech angielskich samogłosek w ramach teorii optymalności oraz ich interpretację w świetle wybranych koncepcji teoretycznych.

Rozdział końcowy zawiera podsumowanie wyników i najważniejszych ustaleń, a także nową propozycję podejścia do zjawisk adaptacji angielskich zapożyczeń w języku rosyjskim. Cytowane prace wymienione są w bibliografii.

Kateryna Lovidlew